

نماز طلب باران در فقه فریقین*

حجت الاسلام یعقوبعلی برجی**

چکیده

فقه‌های مذاهب مختلف درباره اصل مشروعیت و استحباب نماز طلب باران اتفاق نظر دارند ولی در حکمت و فلسفه آن و نیز زمان، مکان، کیفیت و آداب آن مباحث متنوع و مختلفی دارند. استسقا با نماز و بدون نماز، دعای طلب باران در خطبه‌های نماز جمعه، تعداد تکبیرها در نماز استسقا، تعداد خطبه‌ها، تقدم و تأخر نماز بر خطبه‌ها و نیز تعداد خطبه‌ها از جمله موارد اختلافی در نماز استسقا است که این مقاله به اشاره و تحلیل آنها پرداخته است.

واژه‌های کلیدی: نماز طلب باران، استسقا، مشروعیت، حکمت نماز.

تاریخ تأیید: ۸۹/۳/۱۴

تاریخ دریافت: ۸۹/۲/۲۰

** عضو هیأت علمی جامعه المصطفی العالمیه، مجتمع آموزشی عالی امام خمینی، قم.

فقیهان مختلف اسلامی، درباره اصل مشروعیت و استحباب نماز طلب باران، حکمت و فلسفه آن و نیز زمان و مکان، کیفیت و آداب آن، مباحث متنوعی را مطرح کرده‌اند. بیشتر مذاهب اسلامی، بر این امر متفق‌اند که بخش اصلی مراسم استسقا، نمازی مستحبی است که به جماعت برگزار می‌شود. فقیهان مذاهب شافعی و حنبلی غیر از نماز استسقا به دو نوع دیگر از استسقا اشاره کرده‌اند: یکی دعا، برای طلب باران، بدون هیچ گونه نمازی، «بعضی از فقیهان شیعه نیز به این نوع استسقا قائل هستند» (شهید اول، ۱۳۷۶: ۲۵۱؛ محقق حلی، ۱۳۶۳: ۲۲۳) و دیگری دعای طلب باران، در خطبه‌های نماز جمعه و یا همراه نماز دیگری (موسوعه فقهیه، ۱۴۰۴، ۳: ۳۰۷).

حنفیان، بر استحباب دعای بدون نماز تأکید کرده‌اند و گرچه نماز استسقا را جایز می‌دانند، استحبابش را ثابت نمی‌دانند. آنان استسقای پیامبر را، که بدون نماز بود، مؤید دیدگاه خود دانسته‌اند (علامه حلی، ۱۹۹۳، ۲: ۴۰۲؛ ابن قدامه، ۱۳۸۳، ۲: ۲۸۳ و ابن عابدین، ۱۴۱۵، ۱: ۷۹۱). فقیهان دیگر، بر این باورند: استسقای پیامبر، طبق گزارش ابن عباس، همراه با نماز استسقا بوده و سیره پیامبر و خلفا در برگزاری نماز استسقا را در رد دیدگاه ابو حنیفه مطرح ساخته‌اند (نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۲۷).

فقیهان، مباحث جالب توجهی درباره حکمت نماز استسقا ذکر کرده‌اند. صاحب جواهر، در ذیل مبحث حکمت نماز استسقا درباره عوامل خشکسالی و تأثیر دعا و استغفار و نماز در رفع خشکسالی و افزایش باران، بحث مفصّلی کرده است. وی، با استناد به آیات و روایات، شایع شدن گناهان، کفران نعمت، ظلم و ستم، ادا نکردن حقوق دیگران، کم‌فروشی، نیرنگ، ترک امر به معروف و نهی از منکر، ندادن زکات، حکم به غیر ما انزل الله و... را از عوامل خشکسالی بر شمرده است. در ادامه، مهم‌ترین عامل رفع خشکسالی و افزایش آب را خواندن نماز استسقا با رعایت آداب آن، مانند توبه، ناله و انابه و بازگشت به سوی خدا و... دانسته است (همان: ۱۳۰).

کیفیت نماز استسقا

فقیهان امامیه، در مبحث نمازهای مستحبی، بابتی را به نماز استسقا و کیفیت و آداب آن اختصاص داده‌اند (مرورید، ۳: ۳۳؛ ابن بابویه، ۱۴۲۶: ۸۵؛ شیخ مفید، ۱۴۱۳: ۱۵۸؛ کلینی، ۱۳۷۵: ۲۸۷ و ابن اثیر، ۱۴۱۴: ۳۴۰). این فقیهان، به استناد به روایاتی که از معصومان نقل شده است،

کیفیت نماز استسقا را همانند نماز عیدین معرفی کرده‌اند.^۱ این همانندی، در تعداد تکبیرها و قنوتها مورد اتفاق فقیهان امامیه است. بر پایه این همانندی، نماز استسقا دو رکعت است که در رکعت اول، بعد از حمد و سوره، پنج تکبیر و قنوت و در رکعت دوم، چهار تکبیر و قنوت خوانده می‌شود (مروارید، ۱۴۱۰، ۳۳ و شیخ مفید، ۱۴۱۳، ۳: ۱۵۸).

فقیهان اهل سنت، در اصل دو رکعت بودن نماز با فقیهان امامیه هم‌رأی هستند؛ اما در تعداد تکبیرها، دو نظریه میان آنان رواج دارد. بر اساس نظریه اول، در رکعت اول هفت تکبیر و در رکعت دوم پنج تکبیر وجود دارد. گفته می‌شود فقیهان شافعی و حنبلی بر این عقیده‌اند (موسوعه فقیهیه، ۱۴۰۴، ۳: ۳۱۲؛ ابن قدامه، ۱۳۸۳، ۲: ۲۸۴؛ نووی، ۱۴۲۷، ۵: ۷۴؛ ابن عابدین، ۱۴۱۵، ۱: ۷۹۱ و کاشانی، ۱۴۲۰، ۱: ۲۸۳). در مقابل، مالکیان، اوزاعی، ابی ثور و اسحاق بر این باورند: نماز استسقا همانند نمازهای نافله دیگر است و تکبیر اضافه‌ای ندارد (الدردری، بی‌تا، ۱: ۵۳۷؛ کاشانی، ۱۴۲۰، ۱: ۱۹۱ و ابن قدامه، ۱۳۸۳، ۲: ۲۸۵).

فقیهان همه مذاهب اتفاق دارند که در نماز استسقا خطبه خوانده می‌شود؛ اما در تعداد خطبه‌ها و تقدم یا تأخر آن از نماز اختلاف دارند. فقیهان امامیه بر تقدیم نماز بر خطبه‌ها اتفاق نظر دارند (محقق حلی، ۱۳۶۳: ۲۲۴ و شیخ مفید، ۱۴۱۴، ۴: ۲۱۵). آنان به خبر طلحة بن زید از امام صادق علیه السلام (حر عاملی، ۱۴۱۴، ۸: ۱۱) استدلال کرده‌اند که تأکید بر تقدیم نماز بر خطبه‌ها دارد. همچنین خبر اسحاق بن عمار را (شیخ طوسی، ۱۴۱۳، ۱: ۴۵۲) که بر تقدیم خطبه دلالت می‌کند، روایت شاذ و مخالف اجماع بر شمرده‌اند (نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۲۷ و شیخ طوسی، ۱۴۱۳، ۱: ۴۵۲).

در میان فقیهان اهل سنت، سه نظر رایج است. براساس نظر اول، تقدیم نماز بر خطبه مقدم است. این نظر را نظر مالکیه و قول برتر حنبلیان و نظر اولی نزد شافعیه شمرده‌اند (نووی، ۱۴۲۷، ۵: ۷۷؛ ابن قدامه، ۱۳۸۳، ۲: ۱۸۷ و الدردری، بی‌تا، ۱: ۵۳۹)، قول دوم، تقدیم خطبه بر نماز است. این رأی را حنبلیان ابراز کرده‌اند (نووی، ۱۴۲، ۵: ۹۳؛ ابن قدامه، ۱۳۸۳، ۲: ۱۸۸). قول سوم، به تخییر در تقدیم یا تأخیر خطبه بر نماز قائل است. این قول را نیز بعضی حنبلیان ابراز کرده‌اند (موسوعه فقیهیه، ۱۴۰۴، ۳: ۳۱۲).

تعداد خطبه‌های نماز استسقا یکی دیگر از مباحث اختلافی است. ظاهر سخن اکثر فقیهان

۱. عن الصادق علیه السلام سألته عن صلاة الاستسقا فقال: «مثل صلاة العیدین، یقرأ فیها و یکبر کما یکبر فیها» (حر عاملی، ۱۴۱۴، ۸: ۵).

امامیه، وحدت خطبه است؛ اگرچه، بعضی از فقیهان امامیه به دو خطبه معتقد هستند و این را از تشبیه نماز استسقا به نماز عید برداشت کرده‌اند (محقق حلی، ۱۳۶۳: ۲۲۴؛ شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۴؛ ۲۱۵ و شهید اول، ۱۳۷۶: ۲۵۰). صاحب جواهر معتقد است، مراد از تشبیه، همانندی در کیفیت نماز است و خطبه، از نماز خارج است. از این رو، از تشبیه نمی‌توان استحباب دو خطبه را استفاده کرد (نجفی، ۱۴۱۴: ۱۲: ۱۵۰). در میان فقیهان اهل سنت نیز در این مسئله اختلاف وجود دارد، شافعی و مالکیه به دو خطبه همانند خطبه‌های عید معتقد هستند (نووی، ۱۴۲۷: ۵: ۶۴؛ الدریدری، بی‌تا، ۱: ۵۳۹)؛ ولی حنبلیان بر یک خطبه تأکید کرده‌اند (ابن قدامه، ۱۳۸۳: ۲: ۲۹۱ و ابن عابدین، ۱۴۱۵: ۱: ۷۹۱).

مکان نماز

فقیهان امامیه اتفاق نظر دارند: مستحب است این نماز در صحرا اقامه شود، نه در مساجد (سرخسی، ۱۴۲۱: ۱: ۱۳۴؛ محقق حلی، ۱۳۶۳: ۲۲۴؛ شیخ مفید، ۱۴۱۴: ۴: ۲۰۷؛ شهید اول، ۱۳۷۶: ۲۵۰). آنان دلیل این حکم را روایت ابی البختری از امام صادق علیه السلام عنوان کرده‌اند. طبق این روایت، امام صادق علیه السلام می‌فرماید: سنت بر آن است که نماز استسقا در بیابان اقامه شود و در مساجد، نماز استسقا اقامه نمی‌شود؛ جز در مسجد الحرام (حر عاملی، ۱۴۱۴: ۸: ۱۱). فقیهان، به استناد روایت فوق، فقط مسجد الحرام را استثنا کرده‌اند. بعضی مسجد النبی و مسجد کوفه را هم به مسجد الحرام ملحق کرده‌اند (نجفی، ۱۴۱۴: ۱۲: ۱۴۱). صاحب جواهر، این عمل را نوعی قیاس برشمرده است (همان). فقیهان اهل سنت، خواندن نماز استسقا را در مسجد و بیرون مسجد جایز می‌دانند (موسوعه فقهیه، ۱۴۰۴: ۳: ۳۰۹). شافعیان و حنبلیان بر این باورند که بهتر است نماز در صحرا اقامه شود (نووی، ۱۴۲۷: ۵: ۷۲)، به دلیل آنکه طبق حدیث ابن عباس، پیامبر خدا، برای نماز استسقا به صحرا رفتند. حنفیان نیز رفتن به صحرا را برای غیر اهالی مکه و مدینه بهتر می‌دانند؛ اما، معتقدند: اهالی این دو شهر بهتر است در مسجد الحرام و مسجد النبی اقامه نماز کنند (موسوعه فقهیه، ۱۴۰۴: ۳: ۳۱۲).

آداب نماز استسقا

فقیهان برای نماز استسقا آدابی را ذکر کرده‌اند؛ از جمله: گرفتن سه روز روزه (محقق حلی، ۱۴۱۷: ۱: ۱۰۹ و نجفی، ۱۴۱۴: ۱۲: ۱۳۹)، توبه و انابه قبل از نماز و ادای حقوق و پاک کردن

نیت (نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۳۱)، صدقه دادن (همان)، با پای برهنه و با آرامش و وقار حرکت کردند (شیخ مفید، ۱۴۱۴، ۴: ۲۰۸). بعضی گفته‌اند: خوب است عصا به دست بگیرند؛ صلحا و نیکان حتماً حضور داشته باشند؛ بچه‌ها، و پیرمردها و پیرزنه‌ها نیز شرکت کنند (همان: ۲۰۹)؛ بین مادران و بچه‌های آنان جدایی انداخته شود (محقق سبزواری، ۱۴۲۳: ۲۳ و نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۴۴) تا بر اثر ناله و گریه آنها و هیبت این صحنه، دلها نرم شود و دریای رحمت الهی متلاطم گردد و ابر رحمت حق، بر تشنه کامان نمازگزار ببارد؛ از حضور کفار اعم از ذمی و غیر ذمی ممانعت به عمل آید؛ زیرا دعای کافران بر ضلالت و گمراهی است.

امام جماعت، عبایش را پشت و رو بپوشد (سرخی، ۱۴۲۱، ۱: ۱۳۵) تا بدین گونه به پیامبر تأسی کرده باشد (کلینی، ۱۳۷۵، ۸: ۲۱۷) و برای تحول و دگرگونی خشکسالی به سالی پر برکت، تفرّلی باشد. امام جماعت پشت سر جمعیت حرکت کند تا به مصلی برسند. پس از آن، جلو برود و نماز را به جماعت بخواند. نماز بدون اذان و اقامه خوانده شود و به گفتن سه مرتبه «الصلوة» اکتفا کنند (محقق حلی، ۱۳۶۳: ۲۲۴ و شیخ مفید، ۱۴۱۴، ۴: ۲۱۱). خوب است امام جماعت حمد و سوره و قنوت را بلند بخواند (همو، ۱۴۱۳: ۲۰۷). امام جماعت، بعد از نماز بر منبر قرار گیرد و هر یک از الله اکبر، سبحان الله، الحمد لله، لا اله الا الله را صد مرتبه بگوید (نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۴۶-۱۴۷). پس از آن، خطبه‌ای بخواند (محقق حلی، ۱۳۶۳: ۲۲۴) و هر چه می‌تواند، تضرع و انابه کند و از خدای متعال طلب باران نماید.

زمان (وقت نماز استسقا)

وقت نماز استسقا زمانی است که خشکسالی به وجود آمده باشد؛ یعنی باران نبارد و آب دریاها و رودخانه‌ها فروکش نماید. در اینکه نماز در چه روزی از هفته اقامه شود، میان فقیهان اختلاف وجود دارد. بیشتر فقیهان متذکر شده‌اند که بهتر است روزهای شنبه تا دوشنبه روزه بگیرند و صبح دوشنبه، با حالت روزه به صحرا بروند و نماز بخوانند (نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۲۷؛ مروارید، ۱۴۱۰، ۳: ۳۳، ۷۱، ۸۵، ۱۵۸، ۲۵۶، ۲۸۷، ۳۴، ۳۶۰ و ۴۵۸). محقق بر این باور است: اگر روز دوشنبه نشد، روز جمعه، بر سایر ایام ترجیح دارد.

صاحب جواهر در ذیل عبارت محقق اظهار کرده است: دلیل خاصی بر ترجیح روز جمعه نیافتیم (نجفی، ۱۴۱۴، ۱۲: ۱۴۰). با این حال، وی اعتراف کرده است که در میان متأخرین روز جمعه مشهور است و علامه در تذکره ادعای اجماع کرده و شیخ مفید و ابی‌الصلاح روز جمعه را

کافی دانسته‌اند (همان). غالب فقیهان، ساعت خاصی را برای نماز استسقا تعیین نکرده‌اند. ابن ابی عقیل، اول روز را (شهید اول، ۱۳۷۶: ۲۵۰ و علامه حلی، ۱۳۸۱، ۲: ۳۴۰) و علامه، بعد از زوال ظهر را مناسب‌تر دانسته است؛ چون، اشرف اوقات روز است (شیخ مفید، ۱۴۱۴، ۴: ۲۱۲). امام خمینی بر این باور است: بهترین وقت برای نماز استسقا همان، وقت نماز عید است (امام خمینی، ۱۳۸۰، ۱: ۲۴۶). فرمایش امام، بر پایه شمول همانندی نماز استسقا با نماز عیدین نسبت به وقت نماز است.

فقیهان اهل سنت نیز، نسبت به وقت فضیلت نماز استسقا اختلاف دارند. آنان در این باره سه نظریه دارند. نظر اول آن است که وقت نماز استسقا همان وقت نماز عیدین است. شافعیه، مالکیه و حنبلیه طرفدار این نظر هستند (همان). نظر دوم آن است که اول وقت آن، وقت نماز عید است و این وقت تا نماز عصر امتداد دارد. عده‌ای از فقیهان اهل سنت، طرفدار این نظریه‌اند (همان). نظر سوم که شافعیه از آن به نظر صحیح و صواب تعبیر کرده‌اند، آن است که نماز استسقا وقت معینی ندارد و در هر زمان، جز اوقات کراهت می‌شود آن را انجام داد (همان). این نظریه، از نگاه بسیاری نظریه مرجوح محسوب می‌شود (همان).

طیروز

منابع

۱. ابن عابدین، ۱۴۱۵ق، *رد المحتار علی الدر المختار*، ۲، بیروت، دارالفکر.
۲. ابن قدامه، عبدالله بن احمد، ۱۳۸۳، *المغنی*، چاپ المنار، ۱۲، بیروت، دارالکتب العربی.
۳. ابن اثیر، جزری، ۱۴۲۲، *النهاية*، تهران، اسماعیلیان.
۴. ابن بابویه، محمد بن علی، ۱۴۲۶، *الهدایه*، ۲، قم، مؤسسه الامام الهادی علیه السلام.
۵. امام خمینی، روح الله، ۱۳۸۰، *تحریر الوسیله*، ۴، قم، مرکز العالمی للدراسات الاسلامی.
۶. الدویدری، احمد بن محمد، بی تا، *الشرح الصغير*، ۲، قاهره، چاپ دار المعارف.
۷. سرخسی، محمد بن احمد، ۱۴۲۱، *المبسوط*، ۱۵، بیروت، دارالفکر.
۸. شهید اول، محمد بن مکی، ۱۳۷۶، *الذکری*، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۹. شیخ حر عاملی، ۱۴۱۴، *وسائل الشیعة*، ۱۸، قم، مؤسسه آل البيت.
۱۰. شیخ طوسی، محمد بن حسن، ۱۴۱۳، *استبصار*، ۴، بیروت، دارالاضواء.
۱۱. شیخ مفید، محمد بن محمد، ۱۴۱۳، *المقنعة*، قم، مؤسسه النشر الاسلامی.
۱۲. شیخ مفید، محمد بن محمد، ۱۴۱۴، *التذکره*، ۴، بیروت، دارالمفید.
۱۳. علامه حلی، ۱۳۸۱، *مختلف الشیعة*، ۱۰، قم، بوستان کتاب.
۱۴. علامه حلی، *نهاية المحتاج*، بیروت، دارالکتب العلمیة، ۱۹۹۳، ج ۲.
۱۵. کاشانی، علاءالدین، ۱۴۲۰، *بدائع الصنائع*، ۸، بیروت، دارالمعرفه، ابوبکر بن مسعود.
۱۶. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۷۵، *الکافی فی الفقه*، ۱۲، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
۱۷. محقق حلی، ۱۳۶۳، *المعتبر*، قم، مؤسسه سید الشهداء.
۱۸. محقق حلی، ۱۴۱۷، *سرایع الاسلام*، ۱۱، قم، المؤسسة الجعفریة للاحیاء التراث.
۱۹. محقق سبزواری، ۱۴۲۳، *کفایة الاحکام*، قم، جامعه مدرسین.
۲۰. مروارید، علی اصغر، ۱۴۱۰ ق، *سلسله الینابیع الفقہیة*، ۳، بیروت، مؤسسه فقه الشیعه.
۲۱. المسالک، ج ۱.

۲۲. الموسوعة الفقهية الكويتية، ۱۴۰۴، ج ۴۵، كويت، وزارة الاوقاف والشؤون الاسلاميه.
۲۳. نجفی، محمد حسن، ۱۴۱۴، جواهر الكلام فی شرح شرائع الاسلام، ج ۴۳، تهران، الكتبه الاسلاميه.
۲۴. نووی، يحيى بن شرف، ۱۴۲۷، مجموع نووی، ۲۳، بی.جا. دارالفکر.

